

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

رساله دکتری رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان:

تحلیل دیدگاه مفسران نواندیش معاصر در خصوص آیهی تعدد زوجات

استاد راهنما:

دکتر سیده سعیده غروی

استاد مشاور:

دکتر محمد هادی مفتاح

نگارنده:

زینب بابائی جابلقی

پاییز ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ: ۱۳۹۹/۱/۱۴
شماره: ۱۹۷۷-د-ال
پیوست: ۹ برگ

« صورت جلسه دفاع از رساله دکتری تخصصی »

با تاییدات خداوند متعال و با استعانت از حضرت ولی عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) جلسه دفاعیه رساله جناب خانم زینب بابایی جابلقی به شماره دانشجویی ۹۳۱۵۰۷۹۰۰۱ دوره روزانه رشته مدرسی الهیات و معارف اسلامی - علوم قرآن و حدیث تحت عنوان تحلیل دیدگاه مفسران نواندیش معاصر در خصوص آیه ی تعدد زوجات با حضور هیأت داوران در محل دانشگاه قم در تاریخ ۱۳۹۹/۰۸/۱۱ تشکیل گردید. در این جلسه رساله مذکور با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت. قرار نگرفت و نامبرده نمره باعدد ۱۹۲ باحروف ... با درجه عالی ☒ خیلی خوب ☐ خوب ☐ متوسط ☐ مردود دریافت نمود.

نام و نام خانوادگی	سمت	مرتبه علمی	امضاء
سیده سعیده غروی	استاد راهنما	استادیار	
محمد هادی مفتاح	استاد مشاور	دانشیار	
طلعت حسنی بافرانی	استاد ناظر	استادیار	
محمد علی مهدوی راد	استاد ناظر خارجی	دانشیار	
محمد نوذری فردوسیپه	ناظر رساله و نماینده تحصیلات تکمیلی	استادیار	

مدیر تحصیلات آموزشی
نام و امضاء

معاون آموزشی و تحصیلات تکمیلی دانشکده
نام و امضاء

ارزشیابی نمره رساله براساس آیین نامه دکتری مطرح زیر انجام می شود.
* مردود (کمتر از ۱۶)
* خوب (۱۶ - ۱۷/۹۹)
* خیلی خوب (۱۸ - ۱۸/۹۹)
* عالی (۱۹ - ۲۰)

تاریخ چاپ: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰

نشانی:

قم: جاده قدیم اصفهان.

دانشگاه قم

کد پستی: ۳۷۱۶۱۴۶۶۱۱

تلفن: ۳۲۸۵۳۳۱۱

دور نویس:

معاونت آموزشی ۳۲۸۵۵۶۸۲

معاونت اداری ۳۲۸۵۵۶۸۶

معاونت دانشجویی ۳۲۸۵۵۶۸۸

مدیریت تحصیلات تکمیلی
« تعهد نامه اصالت رساله دکتری »

اینجانب خانم زینب بابایی جابلقی دانشجوی مقطع دکتری تخصصی (نابپوسته) به شماره دانشجویی ۹۳۱۵۰۷۹۰۰۱ در رشته مدرسی الهیات و معارف اسلامی- علوم قرآن و حدیث که در تاریخ ۱۳۹۹/۰۸/۱۱ از رساله خود تحت عنوان تحلیل دیدگاه مفسران نواندیش معاصر در خصوص آیه ی تعدد زوجات با کسب نمره با درجه ----- دفاع نموده ام بدینوسیله متعهد می شوم :

۱) این پایان نامه/رساله حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و.....) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده ام.

۲) این پایان نامه/رساله قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت تحصیل قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و از این پایان نامه/رساله داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

۴) چنانچه در هر مقطعی زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را می پذیریم و دانشگاه قم مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

زینب بابایی جابلقی

تاریخ و امضاء

گواهی امضاء
صحت امضای دانشجو مورد تایید میباشد.
ناظر رساله و نماینده تحصیلات تکمیلی
محمد نوذری فردوسی
تاریخ و امضاء

تقدیم به:

تلاشم را به پیشگاه بسیار گران‌سنگ سید زنان، مادر امت، فاطمه‌ی زهرا علیها السلام و مادر
همسرش فاطمه‌ی بنت اسد با مقامی والا و ناشناخته، همپنین بانشین گرانقدرش شیر
زن عرب، فاطمه‌ی بنت حزام، ام‌البنین و دختر عزیزش، آبروی اهل قم، فاطمه‌ی بنت
موسی‌الکاسم علیها السلام، هدیه می‌کنم.

تشکر و قدردانی

از خالق عزیزم هر پقدر که تشکر و سپاسش را به جای آورم باز هم در ورطه‌ی بی‌نهایتش، حمدی است که شایستگی مهربانیهایش را ندارد. اما امید دارم نام مرا در زمره‌ی ناسپاسان ثبت نکند.

«من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق»

بسیار بر خود لازم می‌دانم که در این تحقیق، از امام زمانم عجل الله تعالی فرجه تشکر کنم؛ یعنی موعودی که از پشت ابر، گرمای وجودش را بر من می‌تاباند، دستم را می‌گیرد و با دعایش همراهی‌ام می‌کند. و نیز از نائب برحقش، سید تاج‌دار و علی‌زمانه، که به برکت وجودش، در پرتو اسلام زندگی می‌کنم، انتظار ظهور می‌کشم و علم قرآن می‌آموزم.

و نیز از زحمات اساتید گرامی‌ام، تشکر می‌کنم. از استاد محترم سرکار خانم دکتر سیده سعیده غروی، استاد راهنمای رساله که کام به کام با راهنمایی‌هایشان مرا در انتخاب موضوع و سپس در مراحل انجام رساله یاری کردند. و نیز استاد محترم، جناب آقای دکتر محمد هادی مفتی، استاد مشاور رساله که با راهنمایی خود مرا در پینش مطالب رساله یاری دادند.

همچنین از تمامی اساتیدی که در رسیدنم به این مرحله تأثیرگذار بودند، کمال تشکر را دارم. و نیز ممنونم از همسر خوبم آقای کامران تقدی و فرزند نازنینم فاطمه خانم که مرا در مراحل انجام تحقیق تنها نگذاشتند و با صبوری دوران تصیل را تحمل کردند.

و همچنین از مادر و خواهرم، که همیشه و همه وقت مرا در کسب دانش یاری کرده‌اند، کمال تشکر را دارم و دست مادرم را می‌بوسم.

و در نهایت از پدر آسمانی‌ام ممنونم. همو که در وصیتش خواسته که تا دانشمند شدن درس بخوانم، و با دعاهاى مؤثرش هیچ‌گاه مرا تنها نگذاشته، همو که برای دیدارش باید تلاش کنم که بهشتی شوم.

چکیده

از مباحث بحث برانگیز دین اسلام، جواز تعدد زوجات است. منبع جواز این حکم آیهی ۳ سورهی نساء است. و آیهی ۱۲۹ همین سوره نیز مکمل آن است. این دو آیه در قرون متمادی بر اساس وسعت بخشی به تعدد زوجات، مورد تفسیر مفسران رویکرد سنتی قرار گرفته است. در حالی که خداوند با نزول آیهی ۳، تعدد زوجات را محدود کرده، نه اینکه آن را وسعت بخشیده باشد. اما در دو قرن اخیر برخی نواندیشان اسلامی، دیدگاههای متفاوتی نسبت به آن اتخاذ کرده‌اند. دیدگاه‌هایی که نیاز به واکاوی دارند تا میزان انطباقشان با مبانی دینی مشخص گردد. پس در این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی، و با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای به نقد و تحلیل این دیدگاه‌ها پرداخته شده است. گروهی همچون عبده و قاسمی به جواز نسبی آن قائلند. مهمترین دیدگاه آنها این است که جز در موارد ضروری، تعدد زوجات مجاز نیست. اما ضرورت شرط پذیر نیست و کارکرد آن در جایی است که حکم حرمتی را به مباح تبدیل سازد؛ ولی در آیهی ۳ سورهی نساء تعدد زوجات مشروط به عدم ترس از برقراری عدالت شده و اباحه‌ی آن، مانع ایجاد شرایط اضطراری است. برخی نیز همچون ابوزید به منع مطلق آن قائل-اند و بر اساس اعتقاد به تدریجی بودن احکام، آیات تعدد زوجات را مشمول تاریخ مندی متون می‌دانند و معتقدند که چون حکم تعدد زوجات دیگر با شرط عدالت سازگار نیست، پس نسخ شده و دیگر اعتباری ندارد. اما اعتقاد به نسخ مکرر احکام قرآن با تغییرات زمان، چیزی جز تحریف دین در پی نخواهد داشت. همچنین این دیدگاه با مفاد آیات ۳ و ۱۲۹ سورهی نساء منطبق نیست. زیرا آیهی ۳ حکمی که شامل حداقل و حداکثر حکم است، بیان کرده و آیهی ۱۲۹ نیز با وجودی که از عدم امکان عدالت قلبی سخن گفته؛ مطلبی دال بر نسخ حکم بیان نکرده است.

کلید واژه: تعدد زوجات، آیهی ۳ سورهی نساء، آیهی ۱۲۹ سورهی نساء، مفسران

نواندیش معاصر

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

فصل اول: مفاهیم و کلیات..... ۹

۱. مفاهیم تحقیق..... ۱۰

۱-۱. مفسر..... ۱۰

۱-۲. نواندیش..... ۱۱

۱-۳. معاصر..... ۱۱

۱-۴. زوجة..... ۱۱

۲. سیر دیدگاهها در خصوص آیات تعدد زوجات..... ۱۳

فصل دوم: تحلیل دیدگاه جواز مطلق تعدد زوجات..... ۱۹

۱. تبیین دیدگاه..... ۲۰

۲. ادله قائلین..... ۲۱

۲-۱. شأن نزول آیهی ۳ سورهی نساء..... ۲۱

۲-۱-۱. لزوم رعایت عدالت در مورد زنان همچون رعایت عدالت در مورد ایتام..... ۲۱

۲-۱-۲. انصراف از ازدواج با ایتام و ازدواج با سایر زنان..... ۲۲

۲-۱-۳. ازدواج فقط با چهار زن و خودداری از دست درازی به اموال ایتام..... ۲۳

۲-۱-۴. موارد دیگر..... ۲۴

۲-۲. سیاق کلمات..... ۲۴

۲-۲-۱. معنای لغوی "خفتم"..... ۲۵

۲-۲-۲. معنای لغوی "طاب"..... ۲۷

۲-۲-۳. معنای لغوی "أَلَا تَعُولُوا"..... ۲۸

۲-۳. سیاق جملات..... ۳۰

۲-۳-۱. ارتباط بین شرط و جزای ابتدای آیه..... ۳۰

۲-۳-۲. منظور از "فأنکحوا" و حکم تعدد زوجات..... ۳۱

۲-۳-۳. علت نکر "ما" در "ما طابَ لَکُم مِّنَ النِّسَاءِ"..... ۳۴

۲-۳-۴. تفسیر "مَثًی وَ ثَلَاثٌ وَ رُبَاعٌ"..... ۳۶

- ۴۰ ۵-۳-۲. تفسیر "فَإِنْ جَعَلْتُمْ لَا تُعْدِلُوا فَوَاحِدَةً"
- ۴۲ ۶-۳-۲. تفسیر^۱ و مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ"
- ۴۳ ۷-۳-۲. بازگشت معنای "ذَلِكَ" در عبارت "ذَلِكَ أَنْتَ لَا تُعْدِلُوا"
- ۴۴ ۴-۲. سایر آیات
- ۴۴ ۱-۴-۲. آیه ۱۲۹ سوره نساء
- ۴۶ ۵-۲. ذکر علل و پاسخ به برخی اشکالات تعدد زوجات
- ۴۷ ۱-۵-۲. علل اباحه‌ی تعدد زوجات
- ۴۸ ۲-۵-۲. پاسخ به اشکالات
- ۵۰ ۳. نقد و بررسی
- ۵۱ ۱-۳. القای معنای توسعه بخشی
- ۵۱ ۱-۱-۳. نقدی کوتاه بر هر یک از شأن نزولها
- ۵۲ ۲-۱-۳. شأن نزول منتخب
- ۵۴ ۳-۱-۳. تفسیر آیه بر مبنای شأن نزول منتخب
- ۵۵ ۲-۳. عدم توجه به سیاق
- ۵۵ ۱-۲-۳. معانی کلمات
- ۶۰ ۲-۲-۳. بررسی سیاق جملات
- ۶۲ ۳-۳. بی توجهی به مفاد آیه و صدور حکم استحباب یا وجوب تعدد زوجات
- ۶۳ ۴-۳. عدم تعیین درست جایگاه شرط ترس از رعایت عدالت
- ۶۶ ۵-۳. عدم اقتناع کنندگی برخی از علل ذکر شده در مورد اباحه‌ی تعدد زوجات
- ۶۹ ۶-۳. عدم پاسخ مناسب به برخی اشکالات مطرح شده بر تعدد زوجات
- ۷۲ ۴. نتیجه‌گیری

فصل سوم: تحلیل دیدگاه جواز نسبی تعدد زوجات (دیدگاه ضرورت)

- ۷۶
- ۸۰ ۲. ادله دیدگاه
- ۸۰ ۱-۲. تفسیر آیه‌ی ۳ سوره نساء بر اساس دیدگاه ضرورت
- ۸۱ ۲-۲. استناد به قاعده‌ی "لاضرر"
- ۸۱ ۳-۲. عدم امکان تربیت امت در زمان کنونی
- ۸۲ ۳. نتایج دیدگاه

۱-۳. ورود حکومت و دستگاه قضا.....	۸۲
۲-۳. امکان شرط منع تعدد زوجات از سوی زن.....	۸۳
۴. نقد و بررسی.....	۸۴
۱-۴. بررسی معنای ضرورت و اضطرار.....	۸۴
۱-۱-۴. ضرورت.....	۸۴
۲-۱-۴. اضطرار.....	۸۵
۳-۱-۴. رابطه ی ضرورت و اضطرار.....	۸۷
۴-۱-۴. معنای ضرورت در دیدگاه جواز نسبی.....	۸۹
۵-۱-۴. نفی بعد فقهی ضرورت از حکم تعدد زوجات.....	۹۰
۲-۴. شمول حکم تعدد زوجات بر هر سه طبقه.....	۹۱
۳-۴. دیدگاه عبده، ضرورت یا منع.....	۹۱
۴-۴. تعارض شرط عدالت با دیدگاه ضرورت.....	۹۲
۵-۴. تعدد زوجات به نیت تحقیر و خشمگین کردن همسر.....	۹۴
۶-۴. بررسی دو قاعده ی "لاضرر" و "درء المفسد".....	۹۵
۱-۶-۴. بررسی قاعده ی لاضرر.....	۹۵
۲-۶-۴. بررسی قاعده ی درء المفسد.....	۹۷
۳-۶-۴. نتیجه.....	۹۸
۷-۴. عدم انطباق حکم حرمت و حرمت عارضی با آیات قرآن.....	۹۸
۸-۴. بررسی تربیت امت در میزان پذیرش تعدد زوجات.....	۱۰۰
۱-۸-۴. قدمت دشمنی میان فرزندان.....	۱۰۲
۲-۸-۴. قدمت اطاعت مرد از همسر.....	۱۰۲
۳-۸-۴. فوائد جانبی تعدد زوجات.....	۱۰۳
۴-۸-۴. جمع بندی نقد مضرات و فوائد تعدد زجات.....	۱۰۳
۹-۴. بررسی صحت شرط منع تعدد زوجات بر همسر.....	۱۰۴
۵. نتیجه گیری.....	۱۰۵

فصل چهارم: تحلیل سایر دیدگاههای ذیل نظریه ی جواز نسبی تعدد

زوجات..... ۱۰۸

۱. قاسمی.....	۱۰۹
---------------	-----

- ۱-۱. تبیین دیدگاه..... ۱۰۹
- ۱-۱-۱. لزوم اصلاح نسل بشر..... ۱۱۰
- ۱-۱-۲. دلالت مفاد آیات ۳ و ۱۲۹ سوره‌ی نساء بر اصلاح نسل..... ۱۱۱
- ۱-۲. نقد و بررسی..... ۱۱۲
- ۱-۲-۱. ناسازگاری دیدگاه قاسمی با آیات تعدد زوجات..... ۱۱۳
- ۱-۲-۲. ناهماهنگی درونی نظریه‌ی قاسمی..... ۱۱۴
- ۱-۲-۳. بررسی معنای "طاب" و میزان انطباق آن با دیدگاه قاسمی..... ۱۱۶
- ۱-۲-۴. تعارض با روایت..... ۱۱۹
۲. قناعی..... ۱۲۰
- ۱-۲. ادله دیدگاه..... ۱۲۱
- ۱-۲-۱. تفسیر جدید از آیات ۱ تا ۳ سوره‌ی نساء..... ۱۲۱
- ۱-۲-۲. رد معنای عدالت بین زنان..... ۱۲۴
- ۱-۲-۳. اعتبار دو شرط از سوی زن در حالت تساوی عددی..... ۱۲۵
- ۱-۲-۴. نقد و بررسی..... ۱۲۵
- ۱-۲-۲. معیار قرار دادن زندگی حیوانات برای انسان..... ۱۲۶
- ۱-۲-۲. بررسی آمار زنان و مردان..... ۱۲۶
- ۱-۲-۳. تفسیر به رای در دیدگاه‌های تفسیری قناعی..... ۱۲۷
- ۱-۲-۴. رد دلالت آیه‌ی ۳ بر عدالت اجتماعی..... ۱۲۸
- ۱-۲-۵. بررسی دلالت مثنی و ثلاث و رباع بر حصر یا عدم حصر..... ۱۲۹
- ۱-۲-۶. ابهامات و نواقص دیدگاه قناعی..... ۱۳۱
۳. مدنی..... ۱۳۱
- ۱-۳. تبیین دیدگاه..... ۱۳۲
- ۱-۳-۱. تفسیر متفاوت از آیه‌ی ۳..... ۱۳۲
- ۱-۳-۲. حق مشروع برای ولی امر..... ۱۳۴
- ۱-۳-۳. علت عدم ذکر مستندات تاریخی برای این دیدگاه..... ۱۳۴
- ۱-۳-۴. نقد و بررسی..... ۱۳۵
- ۱-۳-۲. مخالفت نص صریح آیه‌ی ۳ سوره‌ی نساء با دیدگاه مدنی..... ۱۳۵
- ۱-۳-۲. عدم ثبت انگیزه‌های تعدد زوجات در تاریخ..... ۱۳۷
- ۱-۳-۲. راه حل اختلاط با ایتام..... ۱۳۸

۱۳۸	۴-۲-۳. واجب سوم.....
۱۳۹	۵-۲-۳. بررسی دلایل ازدواج‌های پیامبر ﷺ.....
۱۳۹	۴. موسوی بجنوردی.....
۱۳۹	۴-۱. تبیین دیدگاه.....
۱۴۰	۴-۱-۱. میزان مشروعیت همسر دوم.....
۱۴۰	۴-۱-۲. تناقض تعدد زوجات با عدالت اجتماعی.....
۱۴۱	۴-۱-۳. فسخ و نه نسخ تعدد زوجات.....
۱۴۲	۴-۲. نقد و بررسی.....
۱۴۲	۴-۲-۱. وجود تعارض در دیدگاه آقای بجنوردی.....
۱۴۲	۴-۲-۲. تعارض آیهی ۳ با انحصار مخاطب در سرپرستان ایتم.....
۱۴۳	۴-۲-۳. رد بطلان عقد دوم.....
۱۴۴	۴-۲-۴. بررسی میزان انطباق حکم جامعه‌ی عقلاء با حکم خداوند.....
۱۴۷	۴-۲-۵. بررسی نقش عنصر زمان و مکان در تغییر حکم تعدد زوجات.....
۱۴۹	۴-۲-۶. ابقای حکم تعدد زوجات و ازدواج موقت.....
۱۵۰	۵. غفاری.....
۱۵۰	۵-۱. تبیین دیدگاه.....
۱۵۰	۵-۱-۱. توانایی برقراری عدالت توسط انسان‌های استثنایی.....
۱۵۱	۵-۱-۲. حقوق اکتسابی و تکمیل چهار صفت.....
۱۵۳	۵-۲. نقد و بررسی.....
۱۵۳	۵-۲-۱. درج مباحث اخلاقی در مباحث حقوقی.....
۱۵۴	۵-۲-۲. تقابل انسان‌های استثنایی با زنان متصف به چهار صفت.....
۱۵۵	۵-۲-۳. جعل اصطلاح تکمیل کفویت.....
۱۵۵	۵-۲-۴. مشکلات خانوادگی در صورت نبود آن چهار صفت.....
۱۵۶	۵-۲-۵. حقوق اکتسابی ظلمی به زن.....
۱۵۷	۶. نتیجه‌گیری.....

فصل پنجم: تحلیل دیدگاه منع مطلق تعدد زوجات.....۱۶۰

۱۶۲	۱. تبیین دیدگاه.....
۱۶۲	۱-۱. تدریج و نسخ در احکام.....

۱-۲. تعارض تعدد زوجات با اصل عدالت.....	۱۶۴
۱-۳. تعارض تعدد زوجات با بعد انسان شناختی.....	۱۶۵
۱-۴. تحمیل رأی بر آیات تعدد زوجات.....	۱۶۶
۲. نقد و بررسی.....	۱۶۷
۲-۱. نتایج حاصل از تاریخ مندی و نسبیت.....	۱۶۸
۲-۲. تعارض با نص صریح آیات و روایات.....	۱۷۰
۲-۳. بررسی امکان تدریج و نسخ در حکم تعدد زوجات.....	۱۷۲
۲-۴. بررسی سوالات مطرح شده توسط طاهر حداد.....	۱۷۳
۲-۵. تأکید آیه بر عدالت و نه مساوات.....	۱۷۴
۲-۶. عدم تعارض آیهی مودت با اباحه‌ی تعدد زوجات.....	۱۷۵
۲-۷. سبب نزول تعدد زوجات.....	۱۷۶
۲-۸. نبود ضمانت اجرا برای ضابطه‌ی بدون بعد فقهی.....	۱۷۷
۲-۹. ضرورت توجه به نیازهای زیست شناختی و انسان شناختی.....	۱۷۷
۲-۱۰. بررسی اصل عدالت و تضییق حکم.....	۱۷۸
۲-۱۱. نبود نفی مرکب.....	۱۷۹
۲-۱۲. عدم احراز سیاق کل قرآن.....	۱۷۹
۲-۱۳. اشکال در ذکر آیات قرآن.....	۱۸۰
۲-۱۴. بی‌توجهی به نتایج منع تعدد زوجات.....	۱۸۰
۳. نتیجه‌گیری.....	۱۸۱
نتایج کلی تحقیق.....	۱۸۲
فهرست منابع.....	۱۹۳
Abstract.....	۲۱۰

مقدمه

۱. بیان مسئله

خداوند با نزول سوره‌ی نساء مطالب مهمی در مورد مسائل مربوط به زنان بیان داشته و احکام مربوط به آنان را تبیین کرده است. یکی از این احکام، حکم اباحه‌ی تعدد زوجات و تعیین تعداد مباح در آن است. پس در این حکم تعداد همسرانی که یک مرد می‌تواند به شرط رعایت عدالت داشته باشد، بیان شده تا مردان در ازدواج با زنان از این میزان عدول نکنند و دچار افراط در تعدد زوجات نگردند. این حکم با نزول آیه‌ی ۳ سوره‌ی نساء صادر شده و در آن چنین آمده است:

"وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا" اگر شما را بیم آن است که در کار یتیمان عدالت نورزید، از زنان هر چه شما را پسند افتد، دو دو، و سه سه و چهار چهار به نکاح درآورید. و اگر بیم آن دارید که به عدالت رفتار نکنید تنها یک زن بگیرید یا هر چه مالک آن شوید. این راهی بهتر است تا مرتکب ستم نگردید.

باز خداوند در آیه‌ی ۱۲۹ همین سوره، مطالبی در مورد تعدد زوجات بیان کرده است:

"وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَذَرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا" هر چند بکوشید هرگز نتوانید که در میان زنان به عدالت رفتار کنید. لکن یکباره به سوی یکی میل نکنید تا دیگری را سرگشته رها کرده باشید. اگر از در آشتی درآیید و پرهیزگاری کنید خدا آمرزنده و مهربان است.

در این آیه نیز ضمن اینکه خداوند از ناتوانی مردان در رعایت کامل عدالت پرده برداشته، اما تعدد زوجات را منع نکرده و صرفاً به رعایت حد اعتدال دستور داده است.

این آیات بیانگر اباحه‌ی تعدد زوجات است. بنابراین در طول تاریخ نیز مسلمین به آن اقدام کرده‌اند. با این وجود عدم کفایت دیدگاه‌های تفاسیر سنتی در مورد این آیات و تفسیر آنها بر مبنای سیاق وسعت بخشی به تعدد زوجات و نیز وجود اختلاف نظرهایی در معنا و مفهوم عبارات و وجود اشکالاتی که به نظر می‌رسد در بروز مخالفتها و سوء استفاده‌ها موثر بوده است؛ و نیز افراط در آن از سوی مسلمین و در نتیجه ایجاد نارضایتی در زنان نسبت به آن و در عین حال

مواجهه با فرهنگ تک همسری در غرب به همراه پیشرفت‌های علمی و فکری آنان، برخی روشنفکران را بر آن داشته تا با ارائه دیدگاه‌هایی جدید، به بررسی مجدد جواز تعدد زوجات پرداخته و نظرات قابل تأملی مطرح کنند که محل تضارب آراء نیز گردیده است؛ تا آنجا که عده‌ای به الغای حکم تعدد زوجات نظر داده‌اند. دیدگاه‌های این نواندیشان و دلایل ارائه شده از سوی آنان مختلف است. بنابراین واکاوی هر یک از آنها در شناخت میزان انطباق این دیدگاه‌ها با مبانی دین موثر خواهد بود.

این دیدگاه‌ها در قالب دو رویکرد اصلی قابل دسته بندی است. که در مواجهه با رویکردی که مفسران، از ابتدا تا قرن حاضر در تفسیر این آیات بر مبنای اباحه‌ی مطلق تعدد زوجات داشته‌اند، سه رویکرد را تشکیل می‌دهند. بنابراین رویکرد تفاسیر سنتی بر اباحه‌ی مطلق تعدد زوجات، اولین رویکرد و اصیل‌ترین رویکرد است که قدمتی به بلندای تاریخ نزول آیات تعدد زوجات دارد. و در مقابل، رویکرد کسانی قرار دارد که یا با نظراتی که ارائه داده‌اند، قائل به جواز نسبی تعدد زوجات شده‌اند؛ و یا به منع مطلق تعدد زوجات روی آورده‌اند.

۲. ضرورت و اهمیت تحقیق

گرچه حکم تعدد زوجات در آیه‌ی ۳ سوره‌ی نساء نازل شده و در طی قرون متمادی مورد تفسیر مفسران نیز واقع گردیده است، اما در دو قرن اخیر، برخی نواندیشان مسلمان، نظرات متفاوتی نسبت به مفسران سنتی و نیز نسبت به یکدیگر، در مورد مفاد آیات ۳ و ۱۲۹ سوره‌ی نساء و در نتیجه حکم تعدد زوجات بیان داشته‌اند. رویکردی که می‌تواند در اثر عدم پاسخ گویی و اقناع کنندگی دیدگاه مفسران سنتی نسبت به آیات تعدد زوجات به وجود آمده باشد. اما از آنجا که قطعاً مفاد این آیات چند معنای متضاد را در بر نمی‌گیرد، و ارائه‌ی این دیدگاه‌ها می‌تواند بیانگر تفسیر به رأی از آیات الاحکام باشد، بنابراین ضروری است تا با بررسی دیدگاه‌های هر یک از این روشنفکران، میزان انطباق آنها با آیات تعدد زوجات، بررسی و تبیین شود. این کار غیر از آنکه میزان صحت و سقم این دیدگاه‌ها را مشخص می‌سازد، می‌تواند بیانگر تفسیر درست این آیات نیز باشد. در همین

راستا تحلیل دیدگاه مفسران سنتی نیز مورد نیاز است تا جایگاه آنها در تفسیر آیات تعدد زوجات مشخص شود.

۳. سوالات تحقیق

سوال اصلی: دیدگاه نواندیشان اسلامی معاصر در خصوص تفسیر آیات تعدد زوجات

چیست؟ تحلیل آن چیست؟

سوالات فرعی:

ا. رویکرد مفسران سنتی در تفسیر آیات تعدد زوجات چیست؟

ب. نظریه‌ی قائلین به جواز نسبی تعدد زوجات چیست؟ چه نقدی بر آن وارد است؟

ج. نظریه‌ی قائلین به منع مطلق تعدد زوجات چیست؟ چه نقدی بر آن وارد است؟

۴. فرضیه‌های تحقیق

ا. مفسران سنتی بر این نظرند که تعدد زوجات مطلقاً مجاز است و شرط عدالت را هر چند بر حکم جاری می‌کنند، اما عدم رعایت آن را مخل و بازدارنده از حکم نمی‌دانند. با این وجود مفسران سنتی، در جزئیات اختلافاتی نیز با یکدیگر دارند که نیازمند بررسی است.

ب. برخی از نواندیشان اسلامی معاصر قائل به جواز نسبی تعدد زوجات‌اند. دیدگاه غالب آنها این است که تعدد زوجات تنها در شرایط ضروری مجاز است. با این استدلال که ترس از توانایی در برقراری عدالت، سببی مکفی در ایجاد حرمت برای آن است. اما به نظر می‌رسد که این دیدگاه با سیاق آیه‌ی ۳ سوره‌ی نساء منطبق نباشد و بنابراین نیازمند بررسی است.

ج. قائلین به منع مطلق تعدد زوجات بر اساس اعتقاد به تدریج در احکام، آیات تعدد زوجات را مشمول تاریخ مندی متون می‌دانند و معتقدند که حکم تعدد زوجات دیگر با شرط عدالت سازگار نیست؛ و بنابراین قائل به نسخ این حکم شده‌اند. این در حالی است که قائل بودن به تاریخ مندی متون و نسخ مکرر آیات احکام قرآن با تغییرات زمان، چیزی جز تحریف دین در پی نخواهد داشت؛ و نیز چنین به نظر می‌رسد که نسخ حکم تعدد زوجات با مفاد آیات ۳ و ۱۲۹ سوره‌ی نساء معارض باشد.

۵. روش تحقیق

روش گردآوری مطالب در این تحقیق کتابخانه‌ای است و روش اندیشه ورزی در آن، توصیفی-تحلیلی است. به این صورت که بعد از ذکر کلیات در فصل یک، مطالب تفاسیر سنتی به منظور معرفی تفاسیر ارائه شده در این دیدگاه و نیز آشنایی با اختلاف دیدگاه مفسران سنتی با رویکردهای جدید، در فصل دوم ارائه شده است. سپس مفاد دیدگاه‌های تفسیری معاصر که رویکرد نواندیشی نسبت به تعدد زوجات و آیات مربوط به آن دارند، در فصل سه، چهار و پنج، بیان شده و مورد نقد و بررسی واقع گردیده است. بنابراین در سه فصل مذکور ضمن بیان نظرات روشنفکران، نقد و بررسی این نظرات ارائه شده است. نقدهایی از باب مسائل تفسیری، فقهی، روایی، اصولی و عقلی. در نهایت در فصل آخر یعنی فصل ششم، نقد و تحلیل‌هایی بر دیدگاه سنتی و روشنفکری ارائه شده تا دیدگاه تفسیری مد نظر این تحقیق نیز بهتر تبیین گردد.

۶. پیشینه تحقیق

تعدد زوجات از مباحث مهمی است که در سوره‌ی نساء مطرح شده است. این آیات در طی قرون متمادی مورد تفسیر مفسران مختلف شیعه و سنی واقع شده و مورد عملکرد مسلمین نیز بوده است. اما در دو قرن آخر رویکرد جدید دین پژوهان به این آیات متفاوت است. رویکردی که از آن، دو گروه قابل تشخیص است. گروه اول کسانی چون عبده، دروزه، محمد مدنی و آقای بجنوردی هستند، که قائل به جواز نسبی تعدد زوجات و اباحه‌ی محدود آن هستند. گروه دوم کسانی چون طاهر حداد و ابوزید هستند که قائل به منع مطلق تعدد زوجات می‌باشند. در مواجهه با این دیدگاه‌ها و برای پاسخ‌گویی به آنها گاه جسته و گریخته مطالبی در برخی کتب و مقالات بیان شده است. بنابراین کتابی که به طور مستقل و مبسوط به بررسی و نقد دیدگاه‌های روشنفکری پرداخته باشد، وجود ندارد. پس تحقیق حاضر نیاز مربوط به این حوزه را برآورده ساخته تا ضمن بیان دیدگاه‌های روشنفکران در مورد تعدد زوجات، به نقد و بررسی هر یک از آنها بپردازد.

بخشی از آنچه تا کنون در این زمینه نوشته شده، معرفی می‌گردد:

أ. کتب تفسیری

در دو قرن اخیر بعضی تفاسیر نسبت به موضوع عدالت و حکم تعدد زوجات مطالب موکدی بیان کرده‌اند؛ از جمله تفاسیر شیعه می‌توان به "المیزان فی تفسیر القرآن" اثر علامه طباطبایی، "من وحی القرآن" اثر سید محمد حسین فضل الله، و "تفسیر نمونه" تألیف آیت الله مکارم شیرازی و جمعی از نویسندگان اشاره کرد و در تفاسیر اهل سنت نیز می‌توان تفسیر "التحریر و التنویر" تألیف ابن عاشور تونسوی و "فی ظلال القرآن" اثر سید قطب را نام برد. با این وجود در این تفاسیر تنها به ضرورت اباحه‌ی تعدد زوجات یا پاسخ به شبهات آن پرداخته شده است و مطلبی در نقد دیدگاه‌های روشنفکری ندارد.

ب. سایر کتب

علاوه بر تفاسیر، کتب دیگری نیز وجود دارد که دربردارنده‌ی مسائلی در خصوص تعدد زوجات است که بعضی از آنها عبارتند از:

۱. تعدد زوجات و مقام زن در اسلام، اثر محمد حسین طباطبایی است؛ که به بیان نظراتی در خصوص تعدد زوجات و لزوم آن پرداخته است.

۲. المراه فی فکر الاسلامی، تألیف جمال محمد باجوری است. او در بخشهایی از این کتاب اسامی نو اندیشان اسلامی معاصر و نظرات برخی از آنها را آورده و به طور محدود نقد کرده است.

۳. نظام حقوق زن در اسلام، متعلق به شهید مطهری است. ایشان به مباحث اجتماعی و دلایل جواز تعدد زوجات پرداخته تا اثبات کند به چه دلیلی خداوند تعدد زوجات را مباح اعلام کرده است.

در این کتب نیز غیر از کتاب باجوری نظریات تازه و نقد آنها جایی ندارد. در کتاب باجوری نیز دیدگاه‌ها به طور خلاصه بیان شده و نقدها نیز کلی و مختصراند.

ج. پایان نامه‌ها

پایان نامه‌های مختلفی به تبیین موضوعات مربوط به تعدد زوجات همت گماشته‌اند. از جمله: "بررسی احکام فقهی و حقوقی تعدد زوجات" از "عزت الله اسلامی بابا حیدری"، "بررسی دیدگاه مستشرقان در مورد آیات تعدد زوجات" از "هادی وحدانی"، "بررسی فقهی و حقوقی تعدد

زوجات" نوشته‌ی "زینب عچرش"، "تعدد زوجات در فقه امامیه" از "محمد صادق کریمی" و "چالشهای تفسیری در آیات مربوط به زنان (آیه ضرب و عدالت در تعدد زوجات)" نوشته‌ی "طاهره خواجه کلایی" است.

محورهای بررسی شده در این تحقیقات، شامل موضوعاتی است که یا غیر از موضوع این تحقیق است و یا اینکه به طور محدود، مواردی از موضوعات این تحقیق در آنها بیان شده است. در این پنج مورد، موضوعاتی از قبیل جایگاه فقهی و حقوقی تعدد زوجات، تفاسیر مربوط به آن و نیز بیان مختصری از دیدگاه‌های روشنفکری و نقدی کوتاه بر آنها بیان شده است. بنابراین تنها بخشی که می‌تواند با موضوع این رساله مرتبط باشد، موضوع آخر است که به طور مختصر در پایان نامه-های مذکور بیان شده و در بعضی نیز اشکالاتی وجود دارد. زیرا در تحقیق دوم که دیدگاه‌های روشنفکری و نقدی مختصر بر آنها بیان شده، قائلین به جواز نسبی با قائلین بر منع مطلق تعدد زوجات، خلط شده و بر این اساس مطالب بیان شده است؛ و در تحقیق سوم نیز با وجودی که نظرات برخی از اندیشمندان مسلمان ذیل دو رویکرد با عنوان "تقیید تعدد زوجات" و "الغای آن" بیان شده، اما برخی از آنها همچون رویکرد شهید مطهری، که صرفاً دیدگاه اصلاحی به تعدد زوجات دارند و قائل به هیچ یک از این نظریات نیستند در این رویکردها گنجانده شده است. همچنین در این پایان نامه برخی دیدگاه‌های مطرح شده از بعد تفسیری نیز خالی است. در تحقیق پنجم نیز گرچه مطالب کوتاهی از نظرات عبده و برخی پیروانش بیان شده و در نهایت نقدی کلی از سوی محقق ذکر شده، اما بیشتر از آنکه نقد نظرات باشد، علل نارضایتی از حکم تعدد زوجات بیان شده است.

د. مقالات

غیر از تفاسیر و کتابهای مرتبط با آنها، مقالاتی نیز وجود دارند که در موضوع تعدد زوجات نوشته شده‌اند:

۱. "دو بحث کوتاه در مورد تعدد زوجات"، نوشته‌ی "حسین مهرپور" است. ایشان در این مقاله بحث فقهی کرده و بیشتر قصد صدور حکم در مورد تعدد زوجات را داشته است و مطالب او مربوط به مباحث تفسیری نیست.
۲. "قرائت زن گرایانه از قرآن"، اثر "فروغ پارسا" است. در بخشی از این مقاله صرفاً بیانی اجمالی از دیدگاه کلی مفسران سنتی و روشنفکر در مورد تعدد زوجات آمده است.
۳. "تعدد زوجات" متعلق به "ابراهیم عبدی پور" است. ایشان در این مقاله به بیان مباحث فقهی تعدد زوجات پرداخته است.
۴. "رعایت عدالت در تعدد زوجات" از "مسعود امامی" است. آقای امامی بحث عدالت در تعدد زوجات را از این باب آورده که آیا به معنای مساوات گرفته شده و یا رعایت حقوق مد نظر بوده است؟ پس در راستای پاسخ به این سوال، نظرات مختلف را آورده و نتیجه گیری کرده است.
۵. "فلسفه حکم تعدد زوجات" نیز از "مسعود امامی" است. ایشان در این مقاله به بررسی حکم تعدد زوجات از باب استحباب و وجوب آن و دلایل جواز تعدد زوجات و حکمت‌های آن پرداخته است.
۶. "منع تعدد زوجات یا جنگ با طبیعت" از "سید ابوالفضل موسوی زنجانی" است، در این مقاله بحث بر سر دلایل و حکمت تعدد زوجات است.
۷. "رویکردهای روشنفکری به مسئله‌ی زن در قرآن"، از "سید حیدر علوی نژاد" است. در بخشی از این مقاله مطالبی مهم ولی محدود در مورد دیدگاه‌های جدید نسبت به تعدد زوجات آمده و به طور محدود نیز نقد شده است.
۸. "بررسی شبهات در مورد کرامت زنان در قرآن از منظر مفسران معاصر" از "محمد مهدی تقدیسی" است. ایشان در بخشی از این مقاله نظرات برخی از روشنفکران نسبت به تعدد زوجات را به طور خلاصه بیان کرده و به شکل محدودی نقد کرده است.
۹. "صورت‌بندی مطالعات زنان در جهان اسلام" از "محمد پزشکی و نفیسه کاظمی" است. در این مقاله نظریه‌پردازان این حوزه معرفی شده و برخی نظراتشان بیان شده است.